

کاخ دولت

کوروش کمالی سروسنانی

به نام خداوند جان آفرین حکیم سخن در زبان آفرین
خداوند بخشنده دستگیر کریم خطابخش پوزش پذیر

شکوفه سار رحمت بی بدیل و لاله زار نعمت بی دریغ خداوندی در نوبهار دل انگیز شیراز ما را بر آن داشت تا دیگر بار در اول اردیبهشت ماه جلالی گرد آییم و خوشه چین پرند رنگ رنگ بوستان سعدی شیراز شویم و تا حضور سبز معنا، به قدر همت خویش، توشه برچینیم و با هم‌رهان طریق، در سلوک شعرش، غریق بحر معنی گردیم. در راستای دههٔ سعدی‌شناسی، امسال به زیور «بوستان» آراسته شده است. طرفه کتابی که با همهٔ خوبی‌ها و زیبایی‌ها، در اندیشهٔ آفریننده‌اش بدین نام شناخته شده نیست. این «شاهکار شاهوار» در نسخ قدیم بی‌نام بوده و یا «سعدی‌نامه» خوانده شده و در نسخه‌های متأخر و جدید شاید به قرینهٔ گلستان، «بوستان» نامیده شده است. در دیباچه این مثنوی شریف، سعدی در سبب نظم کتاب با تعبیر «نامبردار گنج» از آن یاد می‌کند: «که پر دُر شد این نامبردار گنج» و نیز در بیتی سعدی آن را «کاخ دولت» می‌خواند:

چو این «کاخ دولت» بپرداختم بر او ده در از تربیت ساختم

(سعدی، ۱۳۷۶: ۲۰۵)

ترکیب اضافی «کاخ دولت» دربرگیرندهٔ ایهام به: «حکومت» و «بخت و اقبال» است که شاعر در اثر خود بر آن ده دروازه گشوده که از هر یک که بدان کاخ رفیع وارد شویم، به دولت خواهیم رسید و همان‌گونه که فردوسی از نظم حماسی کاخی بلند پی افکنده بود، سعدی از اندیشه‌های اخلاقی و حکمی «کاخ دولت» ساخته است.

ده گانهٔ «عدل و تدبیر و رای»، «احسان»، «عشق و مستی و شور»، «تواضع»، «رضا»، «قناعت»، «تربیت»، «شکر بر عافیت»، «توبه»، «مناجات و ختم کتاب» شاخص‌های آرمان شهر سعدی‌اند. آرمان شهری که ریشه در اندیشه سیاسی ایران‌شهری در دوران ساسانی و اسلامی دارد.

سیاستنامه‌های دوره اسلامی ایران ادامهٔ اندرزنامه‌نویسی دوران ساسانی است و شیوهٔ بررسی نقادانه تاریخ اندیشه سیاسی ایرانی، اسلوب تحلیل گفتار خواهد بود در جهت توصیف ساختار و بی‌تردید «بوستان» جایگاه ویژه‌ای در این بررسی تاریخی دارد. بوستان به باوری، نخستین اثر مدون سعدی است که در سال ۶۵۵ هجری قمری در ۴۰۱۱ بیت سامان یافته است. شیخ بزرگوار در دیباچه همین کتاب در مورد زمان تدوین این اثر فرموده است:

به روز همایون و سال سعید به تاریخ فرخ میان دو عید
ز ششصد فزون بود پنجاه و پنج که پُر در شد این نامبردار گنج

(همان: ۲۰۵)

برخی از مهم‌ترین اندیشه‌های متعالی سعدی در زمینهٔ زندگی فردی و اجتماعی و جامعهٔ معتدل و آرامش‌بخش در بوستان آمده است و شاید به همین دلیل هم در نسخه‌های کهن، نام «سعدی‌نامه» بر خود دارد. سعدی در بوستان به ترسیم دنیایی می‌پردازد که در آن زشتی، ریا، ظلم، بدی، عدم تحمل یکدیگر و... بی‌رونق است و عدل و تدبیر و عشق و شور و قناعت و تواضع در آن موج می‌زند. دنیای آرمانی که انسان‌های برجسته، اندیشمند و هنرمند در همهٔ روزگاران در ترسیم آن کوشیده‌اند. «سعدی در

بوستان آرمان‌شهر خود را به تصویر می‌کشد و جهان را چنان که باید و باشد و نه چنان که هست، توصیف می‌کند».

البته نباید این نکته را فروگذارد که سعدی هنرمندانه و واقع‌بینانه آرمان را به زندگی پیوند زده است و شخصیت‌هایی آفریده است که هنوز پس از هفتصد سال آنان را با خوبی‌ها و زشتی‌هایشان در کنار خود می‌بینیم. شخصیت‌هایی که از کان غنی جامعه برکشیده شده‌اند و بر خیال شاعر به پرواز درآمده‌اند.

سعدی سخنگوی زندگی است، سخنش از دل زندگی برمی‌خیزد و بر دل زندگی می‌نشیند و این خود ویژگی مهم شعر سعدی است.

داستان بوستان سعدی؛ داستان بازگشت به خود است، بازگشت به خانه! بازگشت به خود و چنین است اصل بزرگ فلسفه زندگی و اگر این بازگشت نبود، شاید «کلیات سعدی» هم نبود. این امر اشارتی به اصل بزرگ فلسفه هنر، اصالت هنری و همین «خود بودن» و «دیگران نبودن» هنرمند دارد.

پس از سال‌ها، اینک شیراز و سعدی و هزار راز، و ساختن «کاخ دولت» براساس چهار مأخذ ماندگار:

۱. فرهنگ تاریخی و اساطیری ایران باستان: با حضور شخصیت‌های اساطیری چون کیخسرو، انوشیروان، اسکندر، فریدون، دارا، جمشید، سام، افراسیاب، کسری، بهرام گور، بهمن، ضحاک، هرمز، رستم، اسفندیار، شیرین و فرهاد و لیلی و مجنون.
۲. داستان‌های عارفان و علما و فیلسوفان جهان اسلام: همچون جُنید، شبلی، بایزید بسطامی، ذوالنون مصری، داود طایی، سَرّی سقطی، معروف کرخی، شهاب‌الدین سهروردی و حاتم اصم.

۳. فرهنگ مردم ایران در قرن هفتم.

۴. دانش جهانی (یونان، عرب، ...)؛ چنان‌که خود نیز از آن یاد می‌کند:

در اقصای عالم بگشتم بسی به سر بردم ایام با هر کسی
تمتع به هر گوشه‌ای یافتم ز هر خرمنی خوشه‌ای یافتم

(سعدی، ۱۳۷۶: ۲۰۵)

و بر آن باور است که در تلفیق داشته‌ها:

نگفتند حرفی زیبان آوران که سعدی نگوید مثالی بر آن

(همان: ۲۹۱)

و چنان هنرمندانه و فاخرانه از عهده این امر بر آمده است که تحسین همگان را برانگیخته است و هر کس به زبان حال خویش و براساس دریافت‌های ذهنی خود از این اثر سترگ، به توصیف آن پرداخته است:

امرسون نویسنده معروف آمریکایی در قرن ۱۹ می‌گوید: «سعدی به زبان همه ملل و اقوام سخن می‌گوید و گفته‌های او مانند هومر و شکسپیر، سروانتس و مونتینی همیشه تازگی دارد». (ستاری، ۱۳۴۳: ۴۱۳).

بنجامین فرانکلین «بوستان را بهترین اثر سعدی و برخی از حکایات سعدی را از جمله‌های مفقود شده اسفار تورات می‌داند». (همان: ۴۱۳).

محمدعلی فروغی نیز درباره این کتاب می‌گوید: «در تاریخ ادبیات ایران به عظمت بوستان تنها دو اثر را می‌توان یافت: شاهنامه فردوسی و مثنوی معنوی». (سعدی، ۱۳۷۶: ۱۹۷).

غلامحسین یوسفی بر آن باور است که «بوستان، عالم انسانیت و تسامح است به معنی کامل کلمه، بی‌آن‌که این مفهوم عالی و شریف در مرز نژاد، کیش و آیین محصور بماند». (سعدی، ۱۳۶۸: ۲۵).

دکتر زرین‌کوب در مقاله «سعدی در اروپا» ترجمه آثار سعدی را در قرن‌های هفدهم تا بیستم در اروپا معرفی می‌کند و بر این باور است که در این سیصد سال، بیش از شصت تن از خاورشناسان درباره سعدی و آثار او سخن گفته و از منظری به سعدی پرداخته‌اند. او معتقد است که: «مهم‌ترین وظیفه شاعر بازشناسی نیاز جامعه است و سعدی این نیاز را باز شناخته بوده و می‌دانسته است که اگر روزگار فردوسی به اثر

حماسی چون شاهنامه نیاز داشته، روزگار او اثری چون بوستان می‌طلبیده است.» (زرین‌کوب، ۱۳۷۱: ۱۷۷-۱۸۲).

این اثر سترگ و ماندگار پیوسته از زمان سُرایش مورد اقبال بسیاری واقع گردیده و با پیدایش صنعت چاپ و رونق فنی ترجمه، گستره جهانی یافت. چینیان او را با کنفوسیوس، پاکستانیان با اقبال، ایتالیاییان با پترارک و... هم اندیشه یافتند.

در سال ۱۷۱۱ ترجمه آزاد بوستان توسط «شاردن» به فرانسوی منتشر شد و برگزیده‌ای از بوستان نیز در سال ۱۷۷۴ توسط التن بورگ به انگلیسی ترجمه شد. اولین چاپ بوستان در کلکته هند در سال ۱۸۲۴ انجام شده است و اولین چاپ سنگی بوستان در ایران در سال ۱۲۴۷ ه.ق. در تبریز صورت گرفت. مهم‌ترین ترجمه بوستان در زبان‌های اروپایی در قرن نوزدهم، توسط «گراف» در سال ۱۸۵۸ صورت گرفته است. اگرچه اولین نسخه چاپی بوستان در سال ۱۳۱۲ هجری شمسی در تبریز و توسط «اسماعیل امیرخیزی» منتشر شد، ولی اولین تصحیح علمی بوستان در سال ۱۳۱۶ توسط استاد «محمدعلی فروغی» صورت گرفت و پس از آن چاپ‌های بسیاری از جمله: «رستم علی‌اف»، «محمدعلی ناصح»، «نورالله ایران‌پرست»، «محمد خزائلی»، «عبدالعظم قریب»، «خطیب رهبر»، «انزایی‌نژاد» و در سال ۱۳۵۹ تصحیح علمی و دقیقی از بوستان توسط استاد «غلامحسین یوسفی» منتشر گردید و اگرچه برخی انتقاداتی بر آن روا می‌دارند، ولی اجماع سعدی‌پژوهان بهترین نسخه‌های بوستان تا امروز، نسخه‌های «فروغی» و «یوسفی» هستند.

بی‌تردید کارنامه سعدی‌پژوهی جهت رشد و تعالی، نیازمند درک این ضرورت از سوی دانشکده و بخش ادبیات دانشگاه‌های کشور، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، آموزش و پرورش، صدا و سیما و پژوهشگران و اندیشمندان و دانشجویان است و بی‌تردید مرکز سعدی‌شناسی به تنهایی قادر به تغییر این روند نیست، اگرچه برگزاری یادروزهای سعدی، اعلام دهه سعدی‌شناسی، طرح تدوین دانشنامه سعدی و طرح

تصحیح کلیات سعدی با مشارکت سعدی‌پژوهان برجسته و انتشار سالانه سعدی‌پژوهی، گام‌هایی کوچک در این روند بزرگ است.

سعدیا بسیار گفتن، عمر ضایع کردن است وقت عذر آوردن است، استغفرالله العظیم
(سعدی، ۱۳۷۶: ۷۹۹)

منابع:

۱. زرین‌کوب، عبدالحسین (۱۳۷۱). «سعدی در اروپا»، یادداشت‌ها و اندیشه‌ها: از مقالات و اشارات، گردآورنده عنایت‌الله مجیدی، تهران، اساطیر، ص ۱۷۷-۱۸۲
۲. ستاری، جلال (۱۳۴۳). «مقام سعدی در ادبیات فرانسه (۱)»، مجله مهر، سال ۱۰، شماره ۴، ص ۴۰۹-۴۱۳
۳. سعدی، مصلح‌بن عبدالله (۱۳۶۸). بوستان سعدی (سعدی‌نامه)، تصحیح و توضیح غلامحسین یوسفی، تهران، خوارزمی.
۴. سعدی، مصلح‌بن عبدالله (۱۳۷۶). کلیات سعدی: گلستان، بوستان... از روی قدیمی‌ترین نسخه‌های موجود، به اهتمام محمدعلی فروغی، تهران، امیرکبیر.